

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ – 20

Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ: ΚΕΝΤΡΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ - ΠΑΝ/ΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΔΡΥΜΑ «ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ»

ΑΘΗΝΑ 2003

**Διερεύνηση στοιχείων διδασκαλίας της Πολιτισμικής Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια
Εκπαίδευση με θεματικό άξονα: «Ελληνικός χώρος και πολιτισμός της ελιάς».**

Είναι γνωστό ότι ο ελληνικός, αλλά και ο ευρύτερος μεσογειακός χώρος, συνδέονται με μερικά κοινά στοιχεία, τα οποία καθόρισαν αυτό που ονομάζουμε μεσογειακό πολιτισμό: η ευρύτητα της επίδρασης της ελιάς και του λαδιού στον ολικό πολιτισμό μας δημιούργησε ένα ολόκληρο πολιτισμικό εποικοδόμημα με εθνολογική, θρησκευτική, λαογραφική διάσταση. Το ζητούμενο είναι – κι αυτό θα αναζητήσω στην εισήγησή μου - εάν αυτό το τόσο σημαντικό δεδομένο, αφενός διδάσκεται ή διαχέεται με τον οποιονδήποτε τρόπο μέσα από τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ή, αφετέρου και εν πάση περιπτώσει, πώς αυτό θα μπορούσε να συμβεί.

Ως προς το πρώτο σκέλος της ερώτησης, η απάντηση είναι απλή και δεν χρειάζεται να ψάξει κανείς πολύ στα διδακτικά εγχειρίδια για να τη βρει: τα σχολικά βιβλία της Ιστορίας διαπνέονται από τον Θουκυδίδειο τρόπο ιστορικής σκέψης, με τέτοιο δηλαδή μεθοδολογικό τρόπο, ώστε να συρρικνώνει το ιστορικό αντικείμενο, γιατί έχει ως βασικό στοιχείο την ανάδειξη κατεξοχήν των πολεμικών και των πολιτικών γεγονότων. Μοναδική εξαίρεση ίσως να αποτελεί το νέο βιβλίο της Γ' τάξης θεωρητικής κατεύθυνσης του Λυκείου με τίτλο Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, στο οποίο περιλαμβάνονται κάποια κεφάλαια Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας. Το κεφάλαιο *Η ελληνική οικονομία κατά το 19ο αιώνα*, υποκεφάλαιο *Το εμπόριο*, αναφέρεται μονολεκτικά στην εξαγωγή του ελαιολάδου, ενώ στην υποενότητα *Η βιομηχανία*, πάλι μονολεκτικά θα αναφερθεί σε κάποιες βιομηχανικές μονάδες, που σχετίζονται με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων και οι οποίες αποτελούν μετεξέλιξη των παλιών αλευρόμυλων, ελαιοτριβείων, βυρσοδεψείων και κλωστηρίων. Λίγο παρακάτω και στο κεφάλαιο *Οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20ο αιώνα*, στο υποκεφάλαιο *Το αγροτικό ζήτημα*, το οποίο αναφέρεται στην αγροτική μεταρρύθμιση, στον αναδασμό της γης, στις απαλλοτριώσεις και στα γεγονότα του Κιλελέρ, βλέπουμε, χωρίς καμία σύνδεση με το περιεχόμενο του κεφαλαίου, τη φωτογραφία της συγκομιδής ελαιοκάρπου στη Μακεδονία (φωτό: 1).

Ωστόσο, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο εισήγαγε για πρώτη φορά το μάθημα της Τοπικής Ιστορίας στα Γυμνάσια. Το βιβλίο του καθηγητή δίνει μόνο κατευθυντήριες ιδέες. Βιβλίο του μαθητή δεν υπάρχει. Αυτό γίνεται διότι αφενός ο κάθε τόπος έχει τη δική του τοπική ιστορία και δεν είναι δυνατό να συγγραφεί διαφορετικό βιβλίο για την κάθε περιοχή και αφετέρου διότι καλούνται οι μαθητές να βγουν έξω από τα σύνορα του σχολείου τους και να ασκηθούν στην έρευνα. Το θέμα που η κάθε ομάδα θα επιλέγει να μελετήσει θα το καθορίζει η ίδια.

Με την ιδιότητά μου της Σχολικής Συμβούλου Φιλολόγων μιας περιοχής της Αθήνας, της οποίας πολλά σχολεία βρίσκονται στα όρια του αρχαίου Ελαιώνα (σχολεία της Ακαδημίας Πλάτωνος και του Ταύρου), θεωρώ σημαντικότερη την επιλογή της μελέτης της περιοχής αυτής στο πλαίσιο του νέου μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας – μελέτη η οποία μπορεί να γίνει με ποικίλους τρόπους- καθώς και τον σχηματισμό ενός εκπαιδευτικού φακέλου καθοδήγησης των ερευνών των μαθητών.

Για να γίνει όμως η επιλογή ενός τέτοιου θέματος χρειάζεται να ξεπεράσει ο εκπαιδευτικός την αντίληψη της σύνδεσης της ιστορίας με τη συμβαντολογία. Χρειάζεται δηλαδή ένα ανανεωμένο θεωρητικό πλαίσιο. Αποτελεί συνεπώς βασική ευκαιρία να ιδωθεί η Ιστορία

από μια άλλη σκοπιά, την Ηροδότεια. Ο Ηρόδοτος, ως αντίποδας του Θουκυδίδη, συνέλαβε τη σκέψη ότι η ιστορία του ανθρώπου εναλλάσσεται από πολεμικές και ειρηνικές περιόδους. Αν και «Πατέρας της Ιστορίας», όπως τον αποκαλούμε, δεν είχε άξιους συνεχιστές στην ιστοριογραφία: οι διάδοχοι του Ηροδότου, στο βαθμό που ήταν ιστορικοί, ακολούθησαν περισσότερο το Θουκυδίδη, ενώ στον βαθμό που ακολούθησαν τα ποικίλα ενδιαφέροντα του Ηροδότου δεν ήταν πια ιστορικοί¹, αλλά εθνολόγοι, γεωγράφοι, λαογράφοι κ.ο.κ.. Όμως το ρεύμα της λεγόμενης «Νέας Ιστορίας» – η οποία σημειωτέον δεν είναι και θόλου «νέα», δεδομένου ότι χρονολογείται από το 1929-ή αλλιώς η επωνομαζόμενη ιστορική σχολή των Annales, ονομασία που προήλθε από το επιστημονικό περιοδικό που εκδίδει με τίτλο *Χρονικά (Annales) Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας*, ανέτρεψε τα ιστορικά δεδομένα της θετικιστικής ιστοριογραφίας, πλησιάζοντας περισσότερο τον Ηροδότειο τρόπο ιστορικής σκέψης.

Ο χώρος και ο χρόνος είναι δύο όροι που υπάρχουν στον τίτλο του Συμποσίου μας. Όσον αφορά στον χώρο, απαιτείται η στροφή της οπτικής της Ιστορίας προς οποιοδήποτε κοινωνικο-οικονομικό γεγονός, το οποίο διαμορφώνει το τοπίο της υπαίθρου. Η Ιστορία αυτή θέλει να είναι η επιστήμη του συγκεκριμένου, του παρατηρήσιμου, γι' αυτό αξιοποιεί έννοιες όπως περιβάλλον, τρόπος ζωής, καθημερινότητα. Η φύση δεν είναι ουδέτερη οντότητα που ρυθμίζει την ανθρώπινη ζωή, είναι ανθρωποποιημένη εξαρχής, ήδη βαθιά μετασχηματισμένη από τον άνθρωπο. Η αξιοποίηση της χαρτογραφίας, της φωτογραφίας, της αεροφωτογραφίας, η εκδρομή σε έναν τόπο είναι απαραίτητες δραστηριότητες για να ερμηνευτεί η ανθρώπινη δραστηριότητα και η οργάνωση της κοινωνίας. Κατανόηση σημαίνει εντοπισμός στον χώρο και σύγκριση.

Όσον αφορά στον χρόνο, απαιτείται η ανατροπή της παραδοσιακής ιστορικής αντίληψης του χρόνου ως γραμμικής, ευθύγραμμης αφήγησης των ιστορικών γεγονότων². Η αντίληψη του χρόνου τριχοτομείται σε δομές, συγκυρίες, επαναστάσεις. Οι δύο τελευταίες, δηλαδή οι συγκυρίες και οι επαναστάσεις, είναι οι αγαπημένοι χρόνοι της παραδοσιακής ιστοριογραφίας. Αυτό είναι η αιτία για την οποία θέματα που καθορίζουν τον ελληνικό πολιτισμό και μπορούν να μελετηθούν μόνο μέσα από την προσέγγιση των δομών της κοινωνίας, μένουν έξω από τα ιστορικά σχολικά εγχειρίδια³. Όλα τα προαναφερθέντα, βέβαια, είναι γνωστά και οικεία στους ιστορικούς, ωστόσο καταγράφεται μια αδράνεια στην Ιστορία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, που δεν εναρμονίζεται με την ιστοριογραφική επιστήμη.

Ας γνωρίσουμε λοιπόν τη φυσιογνωμία του Ελαιώνα. Σημερινής έκτασης 9.000 περίπου στρεμμάτων, γνωστού από την αρχαιότητα ως Ιερού Ελαιώνα, προστατευόμενου από τη θεά Αθηνά, -κατανοούμε τη σημαντικότητά του από τη νίκη της Αθηνάς επί του Ποσειδώνα και την απόδοση του ονόματός της στην πόλη- εμπίπτει σήμερα στα διοικητικά όρια των δήμων Αθηναίων-Αιγάλεω-Περιστερίου-Ταύρου-Αγίου Ιωάννη Ρέντη και απέχει μόλις 3 χιλ.

¹ 1. Βλ. Δημήτρης Κυρτάτας, «Ο Ηρόδοτος του Σοφοκλή Μαρκιανού», *Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της Ιστορίας*, Σεμινάριο 21, εκδ. Γρηγόρη, 1999, σ. 11.

² Η Νέα Ιστορία εισάγει την ιστορία- πρόβλημα, δηλαδή την ερώτηση προς τις ιστορικές πηγές με βάση συγκεκριμένο προβληματισμό, και αυτό διότι, όταν δεν ξέρουμε τι ψάχνουμε, δεν ξέρουμε και τι βρίσκουμε.

³ Ο αργόσυρτος χρόνος των δομών έρχεται να συναντήσει τον χρόνο των λαογράφων, των εθνολόγων, των κοινωνικών ανθρωπολόγων, οι οποίοι, πρώτοι εκείνοι, ασχολήθηκαν με την έρευνα, την τεκμηρίωση και τη μελέτη τομέων της κοινωνικής ζωής. τόσο της υλικής όσο και της πνευματικής, που η φαινομενική στατικότητα τους στον παραδοσιακό πολιτισμό υπαγορεύουν τη διερεύνηση ενός χρόνου αργού.

από την Ομόνοια. Αποκλήθηκε από τον Θουκυδίδη «Κάλλιστον Προάστειον» και σ' όλη την αρχαιότητα αποτελούσε την κύρια είσοδο στην Αθήνα, η οποία ήταν από τα δυτικά, γιατί από εκεί ερχόταν ο δρόμος από την Πελοπόννησο, τα Μέγαρα, την Ελευσίνα και τη Θήβα. Στη μακρά πορεία από τους ελληνιστικούς χρόνους μέχρι την τουρκοκρατία, το τοπίο δεν άλλαξε ριζικά, ενώ κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο μικροί ναοί και μοναστήρια χτίστηκαν πάνω και δίπλα στα λατρευτικά κέντρα της αρχαιότητας. Τα 150.000 ελαιόδεντρα από το Μενίδι έως το Μοσχάτο υπήρχαν έως τις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ ένας μεγάλος αριθμός δέντρων που είχαν πυρπολήσει οι Τούρκοι δεν νεκρώθηκε, αλλά άρχισε και πάλι να θάλλει μαζί με τα υπόλοιπα που είχαν διασωθεί⁴. Το 1943, στην καρδιά της κατοχικής περιόδου, καλλιεργούνταν 11.330 στρέμματα κηπευτικών ανάμεσα στις ελιές που αρδεύονταν από 385 φρεάτια και συνέβαλαν στον επισιτισμό της πρωτεύουσας σε μεγάλο βαθμό⁵. Βέβαια, έχουν περάσει δύο αιώνες από τότε που ο Rouqueville έγραφε ότι ο σεβασμός των Ελλήνων για τις ελιές είναι τέτοιος, που τις περιβάλλουν με ένα είδος λατρείας όταν τα κλαδιά τους είναι γεμάτα καρπούς και ότι το κόψιμο ενός κλαδιού ισοδυναμεί με έγκλημα, στο οποίο δεν θα παρέλειπαν να εναντιωθούν⁶.

Σήμερα η περιοχή τέμνεται από μεγάλους οδικούς άξονες με διαμπερή κυκλοφορία (Εθνική Οδός, Λ. Αθηνών, Ιερά Οδός, Πέτρου Ράλλη) και από τις γραμμές του ΟΣΕ, ενώ το τοπικό οδικό δίκτυο είναι ανεπαρκές έως ανύπαρκτο. Η σημερινή Ιερά Οδός, που διασχίζει τον Ελαιώνα από ανατολικά προς δυτικά, ακολουθεί με ελάχιστες αποκλίσεις την πορεία της αρχαίας προς την Ελευσίνα, εκατέρωθεν της οποίας υπήρχαν τα νεκροταφεία της πόλεως των Αθηνών και το δημόσιο σήμα για τους νεκρούς των πολέμων. Η έκταση των ελαιοδένδρων στη θέση του ΤΕΙ Αιγάλεω, εκεί που διασταυρώνεται η Πέτρου Ράλλη με τη Θηβών, αποτελεί το μοναδικό εναπομείναν δείγμα του άλλοτε φυσικού «ελαιοτοπίου» που συνδέεται με την ιστορική ονομασία της περιοχής. Τα βυζαντινά και νεότερα μνημεία, σχεδόν εξαφανισμένα και αυτά, ανακαλύπτονται σποραδικά από τους μικρού μεγέθους ναούς, που βρίσκονται ως επί το πλείστον δυτικά του άξονα της Αγίας Άννης. Στον χώρο του Ελαιώνα βρίσκονται και οι μεγάλοι χώροι εκπαίδευσης της Γεωπονικής Σχολής, καθώς και ο Βοτανικός Κήπος στην αρχή της Ιεράς Οδού.

Πρόκειται για την περιοχή της πρωτεύουσας με τη μακροβιότερη βιομηχανική ιστορία, από τα ελαιοτριβεία και τα κεραμοποιεία (κοντά στην Ιερά Οδό -του 18ου και 19ου αιώνα-, τα προπολεμικά σαπωνοποιεία και χαρτοποιεία, μέχρι τις πιο πρόσφατες «πιάτσες» των βυρσοδειψιών της οδού Ορφέως, των δεκαετιών του '50 και '60 και τις σύγχρονες βιομηχανικές μονάδες. Στον Μεσοπόλεμο, τμήματα της περιοχής προμήθευαν με κηπευτικά την πόλη της Αθήνας. Υπολείμματα των παραπάνω εκτάσεων, μαζί με τις κατοικίες των γαιοκτημόνων, σώζονται ακόμα⁷.

Είναι τέτοια η υποβάθμιση του χώρου, ώστε η βιομηχανική μεταποιητική δραστηριότητα, που συγκεντρώθηκε στον Ελαιώνα – λόγω του ότι αυτός παρέμεινε εκτός σχεδίου πόλης μέχρι το 1992 – συρρικνώνεται, δεδομένου ότι οι μονάδες έχουν αποσβέσει τις υποτυπώδεις πάγιες και παμπάλαιες εγκαταστάσεις τους – μόνο το 2,8% έχει ιδρυθεί μετά το 1982- και αναζητούν καλύτερες περιοχές για να αναβαθμίσουν το επιχειρησιακό προφίλ

⁴ Κώστας Μπίρης, *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20ό αιώνα*, Αθήναι 1966.

⁵ Νικόλαος Κανάρης, *Οι Λαχανόκηποι της Αττικής και η σημασία των ιδία κατά την πολεμική περίοδο*, [χ.χ.].

⁶ F.C.H.L. Rouqueville, *Voyage au Moree*, Παρίσι 1805, τ. 1, σ. 445-446.

⁷ Ελαιώνας 1994-1996, Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Οργανισμός ρυθμιστικού σχεδίου και προστασίας περιβάλλοντος Αθήνας. ΕΜΠ.

τους. Αντίθετα, γιγαντώνεται ο μεταφορικός, αποθηκευτικός, χονδρεμπορικός τομέας, ο οποίος έχει έντονο τον χαρακτήρα της προσωρινότητας και μηδενικές επενδύσεις σε πάγιο κεφάλαιο, με αποτέλεσμα όχι μόνο να υποβαθμίζεται ακόμα περισσότερο η περιοχή, αλλά και να επιβαρύνονται οι οδικοί άξονες κυκλοφορίας μεταφορικών μέσων και αγαθών. Είναι ένα από τα ελάχιστα μέρη της Αθήνας, όπου οι κάτοικοί του αντί να αυξάνουν μειώνονται σε αριθμό ή μένουν στάσιμοι⁸. Η εικόνα της πολεοδομικής και περιβαλλοντικής αναρχίας δεν έχει την όμοιά της ούτε στις κεντρικές συνοικίες της πρωτεύουσας ούτε στις άλλες προαστιακές βιομηχανικές περιοχές.

Το αίτημα των Δήμων, στους οποίους εντάσσεται ο Ελαιώνας, είναι η Ιερά Οδός, που αποτελεί βασικό υπερτοπικό και διαμπερή άξονα στην περιοχή, να υποβαθμιστεί κυκλοφοριακά με στόχο να ενωθεί με τους αρχαιολογικούς χώρους της Αθήνας. Το ζητούμενο είναι οι αρχαιολογικές ανασκαφές και η ανάπλαση του πράσινου να μετατρέψουν τον χώρο σε αρχαιολογικό πάρκο, σε συνδυασμό με την ενίσχυση με χώρους πρασίνου, συντήρηση των μικρών ναΐσκων της περιοχής και αναβάθμιση των λοιπών ιστορικών χώρων, καθώς και την ανάπλαση της οδού Πειραιώς. Το αίτημα αυτό περιελήφθη στο Π.Δ. Αναθεώρησης του Ρυμοτομικού Σχεδίου⁹ και ανατέθηκε στο Γεωργικό Πανεπιστήμιο μελέτη για την πειραματική δεντροφύτευση στην περιοχή δύο εκτάσεων, εμβαδού περίπου 35 στρεμμάτων, που θα αποτελέσουν πρότυπο για τη φύτευση και των υπολοίπων. Αυτό στο οποίο δεν μπορούμε όμως πλέον να επανέλθουμε είναι στην επαναδημιουργία του Ελαιώνα. Η οικειοποίηση του αστικού εδάφους είναι δεδομένη και το ρεαλιστικό ζητούμενο είναι να αρθούν οι διαχωρισμοί των χώρων κατοικίας από τη βιομηχανική περιοχή, που γίνεται αυτή τη στιγμή από τα ισχυρά φράγματα που δημιουργούν οι μεγάλοι οδικοί άξονες, απομονώνοντας επικίνδυνα ολόκληρες περιοχές, οι οποίες νεκρώνονται τις μη εργάσιμες ώρες. Η ανάπλαση πρέπει λοιπόν να δημιουργεί άξονες προσέλευσης των κατοίκων στους νέους χώρους, με εμπλουτισμό με δραστηριότητες που να προσελκύουν το κοινό, έτσι ώστε να δημιουργηθούν ζωντανοί χώροι συνδεδεμένοι με τον αστικό ιστό.

Είτε προχωρήσει η ανάπλαση σύμφωνα με το νέο Ρυμοτομικό Σχέδιο, το οποίο έχει μια προοπτική εικοσαετίας για την υλοποίησή του, είτε όχι, τούτο μπορεί να σημαίνει την αναβάθμιση της περιοχής, αλλά ουσιαστικά σημαίνει και το οριστικό τέλος του Ελαιώνα. Βέβαια, ούτως ή άλλως, δεν μπορούμε να αναπλάσουμε στην κυριολεξία το παρελθόν· μπορούμε μόνο να το εκμεταλλευτούμε επιλεκτικά¹⁰. Θα συμφωνήσουμε, ωστόσο, ότι η μνήμη διαμορφώνεται υπό το βάρος και την επήρεια του παρόντος και της κοινωνίας. Όταν το παρελθόν παύει να υπάρχει, οι άνθρωποι προσαρμόζονται στον μόνο κόσμο που υπάρχει – σ' αυτόν που βιώνουν τώρα – βλέπουν δηλαδή το παρελθόν από τη σκοπιά του παρόντος.

⁸ Άγιος Ιωάννης Ρέντης: 1961: 11204/1971: 17560/1981: 16276.

Αιγάλεω: 1961 : 57840/1971: 79961/1981:81906.

Μοσχάτο: 1961: 18536/1971: 22138/1981: 21138.

Ταύρος: 1961: 15363/1971: 15795/1981: 16514.

Πηγή: Λίλα Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, εκδ. ΠΤΙ ΕΤΒΑ, 1989. σ. 331, πίνακας 5.01.

Να ληφθεί υπόψη ότι στους δήμους στους οποίους παρουσιάζεται κάποια αύξηση των κατοίκων (π.χ. Αιγάλεω) υπάρχουν κατοικημένες περιοχές έξω από τη βιομηχανική ζώνη του Ελαιώνα, οι οποίες συνεχίζουν να υποδέχονται νέους κατοίκους.

⁹ Δημοσιεύτηκε τον Νοέμβριο του 1995 (ΦΕΚ 1042Δ) και συμπληρώθηκε τον Ιούλιο του 1996 (ΦΕΚ 742Δ).

¹⁰ Β., Schwartz. «The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory», *Social Forces* 61 (2), σ. 393.

Τα συμφέροντα, οι πεποιθήσεις, οι ιδεολογίες, οι πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες, οι προσδοκίες του παρόντος διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν το παρελθόν¹¹. Και αυτό αποτελεί ένα ουσιαστικότατο διδακτικό στοιχείο, στο οποίο θα πρέπει να κατευθύνουν οι εκπαιδευτικοί τους μαθητές τους κατά τη μελέτη του Ελαιώνα ή οποιουδήποτε θέματος επιλέξουν να ερευνήσουν, ώστε να το αντιληφθούν μέσα από την τοπική ιστορική έρευνα.

Κλείνοντας, θα ήθελα να κάνω ένα σύντομο συσχετισμό ανάμεσα στον αρχαίο Ιερό Ελαιώνα, του οποίου το ένα όριο εκτείνεται κατά μήκος του Κηφισού ποταμού, και σε μια άλλη περιοχή της Αθήνας, σε εκείνη όπου μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κυλούσε ο Ιλισός ποταμός. Ο Ιλισός ήταν στα αρχαία χρόνια ένας ασήμαντος χείμαρρος, στον χώρο όπου βρίσκεται σήμερα η λεωφόρος Β. Κωνσταντίνου, μπροστά από το Καλλιμάρμαρο Παναθηναϊκό Στάδιο της Αθήνας. Κι όμως, μια αναφορά του Πλάτωνα, στον διάλογο του Σωκράτη με τον Φαίδρο, μετέτρεψε εκείνο το τοπίο σε αρχέτυπο, δηλαδή σε μια φανταστική αναφορά του τόπου χωρίς η υλική υπόστασή του να έχει καμία σημασία. Ο Πλάτωνας δημιούργησε ένα ιδεολογικό πλαίσιο, που επέζησε στους αιώνες διαμέσου του δυτικού πολιτισμού και ο οποίος με τη σειρά του του έδωσε μια διάσταση και μια φήμη που δεν σχετίζεται πλέον με τη συγκεκριμένη υλική υπόσταση του τοπίου: δημιούργησε ένα φιλοσοφικό τόπο. Το 1950, όντας εστία μόλυνσης, ο Ιλισός, λόγω της φιλοσοφικής μνήμης, γέννησε προβληματισμούς πάνω σε θέματα πολεοδομίας σε σχέση με την αρχαία μνήμη, το σύγχρονο φυσικό περιβάλλον και την αστική ανάπτυξη. Ο πολεοδόμος Π. Καλλιγάς πρότεινε τη δημιουργία ενός αντιχώρου, ενός μοντέλου, σε σχέση με τη σύγχρονη πόλη, που θα έμοιαζε με φυσικό παράδεισο. Ο Στυλιανός Λελούδας πρότεινε μια ακάλυπτη κοίτη, που θα θύμιζε την περιγραφή του Πλάτωνα και τη συγκέντρωση των πνευματικών ιδρυμάτων στις όχθες του. Τέλος, ο Κίμωνας Λάσκαρις πρότεινε να καλυφτεί ο Ιλισός με ένα ειδυλλιακό βουλεβάρτο, συνδέοντας τους τόπους του πλατωνικού Διαλόγου με το αστικό περιβάλλον. Τελικά δόθηκε η πιο πρακτική και ανιστόρητη λύση: ο Ιλισός έγινε λεωφόρος κυκλοφορίας των αυτοκινήτων και έτσι ο φιλοσοφικός τόπος βρήκε τη μόνη δυνατή θέση μέσα στον αστικό ιστό της σύγχρονης Αθήνας: τη θέση στο φανταστικό χώρο της ιδεολογίας¹².

Άσχετα με την όποια απόληξη της διευθέτησης του Ιλισού, τούτος παραμένει ένας φιλοσοφικός τόπος σε αντίθεση με τον Ελαιώνα, αν και στα όρια αυτού του τελευταίου βρισκόταν η Ακαδημία του Πλάτωνα. Η εξέλιξη του Ελαιώνα τις τελευταίες δεκαετίες δεν απασχόλησε κανέναν. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις, που αρχίζουν από το 1954 -και σημειωτέον ότι καμία δεν υλοποιείται, γιατί προσβάλλονται από τους ενδιαφερόμενους δικαστικά- έχουν ως μόνο άξονα τη βιομηχανική αξιοποίηση του χώρου. Εξάλλου, οι όποιες διευθετήσεις επιχειρούνται σήμερα, γίνονται υπό το βάρος της οριακής αναρχίας που επήλθε στον χώρο και της ανάγκης ανασυγκρότησής του, με στόχο την καλύτερη οικονομική αξιοποίησή του. Ο Ελαιώνας, πιο σημαντικός από τον ασήμαντο χείμαρρο του Ιλισού, δεν έτυχε καμίας πολεοδομικής προσέγγισης έστω και θεωρητικής, που θα λάμβανε υπόψη του

¹¹ Θεόδωρος Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο Π. Μπενβενίτσε - Θ. Παραδέλλης, *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999, σ. 29.

¹² Παναγιώτης Τουρνηκιάτης. «Ο Ιλισός του Πλάτωνα. Για την ιδεολογική παρουσία του παρελθόντος στη σύγχρονη Αθήνα». *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 54, 1991, σ. 81-89.

την ιστορία του τόπου. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, ωστόσο, το αποτέλεσμα είναι το αυτό: η νεοελληνική κοινωνία επιλέγει τη λήθη. Αν και δεν υπάρχει ληθοτεχνική, δεν υπάρχει δηλαδή τέχνη της λήθης ανάλογη με την μνημοτεχνική¹³, η σιωπηρή λήθη που επέρχεται μέσα από την καθημερινή πρακτική αναγνωρίζεται από τη νεοελληνική κοινωνία ως επιθυμητός κοινωνικός σκοπός. Η μόνη αντίσταση σε αυτή την πραγματικότητα θα μπορούσε εν δυνάμει να είναι η εκπαίδευση, η οποία θα καλλιεργούσε στους μαθητές πρακτικές ανάκτησης μιας χαμένης ιστορικής μνήμης, την οποία απαρνηθήκαμε συλλογικά.

¹³ Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη, *Ιστορική και κοινωνική λαογραφία Ανατολικής Θράκης*, εκδ. «Νέα Σύνορα»-Α.Α. Λιβάνη, 1997, σ. 116-118. Νέα έκδοση: Νέλλη Σπαθάρη, *Η Λαογραφία της Ανατολικής Θράκης μέσα από τις αφηγήσεις των προσφύγων*, εκδ. Ελκυστής, 2023.